

Mevlüt Okayer'in aziz anısına

HAZINE PİRİ KAPISI VE AŞAĞI ZİVİSTAN TAŞ OCAKLARI

Oktay BELLİ - Ali M. DİNÇOL

M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasında *Tuşpa* ve *Rusahinili* gibi Urartu krallığının iki görkemli başkentini içine alan Van ovasındaki araştırmalar, bugün bile istenilen düzeyde başarılı olmayıp, eksiktir. Yapılan araştırmalarda öncelik, anıtsal kale ve yerleşim merkezlerinin tanıtılmasına verilmiş, bunların yapımında kullanılan taşların hangi taş ocaklarından getirildiği sorununa yeterince değinilmemiştir. Aşağıda da görüleceği gibi, Van ovasının güney kıyısında yer alan Zivistan köyündeki Urartu yazıtları ve kalesi ayrıntılı bir şekilde incelenmesine karşın, oldukça geniş bir alana yayılan taş ocakları, yeni Urartu kalesi ile çiviyazılı kaya nişi bugüne değin araştırılmamıştır*.

Van ilinin 12 km. güneyinde yer alan Zivistan (yeni Elmalı) köyü, bugünkü Van-Edremit modern karayoluna stabilize bir yol ile bağlı bulunmaktadır (Lev. I). Köyün güneydoğusunda bulunan ve tarafımızdan «Yukarı Zivistan Kalesi» olarak adlandırılan kale, daha önce C.A. Burney tarafından yayınlanmıştı¹. Yukarı Zivistan kalesi bugün artık eski önemini yitiren, ancak Urartular döneminde Van ovasını güneyde Havasor (yeni Gürpınar) ovasına *Harami*

* Bu araştırmanın yapılabilmesi için elinden gelen yardımı esirgemeyen Van Müze Müdürü Ersin Kavaklı ile adımı bir kez daha saygıyla andığımız merhum Mevlüt Okayer'e, araştırmamıza katılan meslektaşımız uzman Belkıs Dinçol'a ve çizimleri büyük bir özenle çizen Sühran Belli'ye burada teşekkürü zevkli bir görev sayarız.

1 Kırş. C.A. Burney, «Urartian Fortresses and Towns in the Van Region», *Anatolian Studies* 7, 1957, 45, res. 3.; C.A. Burney - G.R. Lawson, «Measured Plans of Urartian Fortress», *Anatolian Studies* 10, 1960, 177 vd.

Gediği ile bağlayan yola ve Van kalesine gözcülük etmektedir². *Tuşpa* ve *Rusahinili*'den güneye doğru ilerleyen ve Yukarı Zivistan kalesinin kuzeydoğu eteklerinden geçerek Harami Gediğini aşan tahkimatlı Urartu «Ordu Yolu», *Havasor-Çavuştepe-Hoşap-Çuh Gediği-Başkale-Yüksekova* ve *Haruna Gediği* üzerinden *Kelişin Geçiti*'ne dek uzanmaktadır³. M.Ö. 9. yüzyılda inşa edildiği anlaşılan ve yol boyunca sık sık kale ve konaklama merkezleriyle takviye edilen 300 km. uzunluğundaki bu önemli yol, Urartu krallığının yıkılmasından sonra da Osmanlı devleti zamanında herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmıştır⁴.

Yukarı Zivistan kalesinin yaklaşık olarak 500 m. batısında ve köyün hemen güneyinde yayvan bir tepe üzerinde, ikinci bir Urartu kalesi daha bulunmaktadır. «Aşağı Zivistan Kalesi» olarak adlandırığımız kale, Yukarı Zivistan kalesine kıyasla daha küçük olup, oldukça fazla tahrip olmuştur. Planı hakkında kesin bir bilgi edilemeyen kalenin yalnızca doğu duvarının temeline ait bir sıra taş dizisi görülmektedir (Lev. II/1). Sur taşlarının halk tarafından sökülerek köydeki yapılarda kullanılmasında, kalenin köye yakın olmasının büyük etkisi olmuştur. Yukarı Zivistan kalesi duvarlarının işçiliği ile büyük bir benzerlik gösteren Aşağı Zivistan kalesinin doğu duvarı, kyklopik taşlardan yapılmıştır. Urartu kralı İşpuini (M.Ö. 830-810) döneminde yapıldığı anlaşılan Yukarı Zivistan ka-

2 Geniş bilgi için bk. O. Belli, *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), 1977, 81 vdd, lev. XI, res. 1-2 lev. XIII, res. 3, harita 13.

3 Çuh Gediğinden Kelişin'e dek uzanan *Ordu Yolu* için bk., W. Belck - C.F. Lehmann, «Archaeologische Forschungen in Armenien; Rusas-Stele von Topsana (Sidikan)», *Verhandlungen der Berliner Anthropol. Gesellschaft* 1893, 389 vdd.; W. Belck, «Die Rusas-Stele von Topsana (Sidikan)», *Zeitschrift für Ethnologie* 1899, 104 vdd, 108 vdd.; C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II/1, 1926, 301 vdd, 307 vdd. Ayrıca Van ovasından Kelişine kadar uzanan Ordu Yolu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. O. Belli, *Aynı Eser*, 81-101, lev. XI-XXXIII, harita 13.

4 Günümüzden 40 yıl öncesine değin 2700 yıl boyunca herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanıldığı anlaşılan yol güzergâhında, Urartu kale ve konaklama merkezlerinin yıkıntılarının hemen yakınında yer alan han kalıntıları, Osmanlı devleti zamanında tarihi yola verilen önemi açık bir şekilde göstermektedir. Krs. O. Belli, *Aynı Eser* 86 vdd, harita 6.

lesinin kuzeybatı surunda olduğu gibi⁵, Aşağı Zivistan kalesinin mevcut doğu duvarında da herhangi bir bastiyon çıkıntısı görülmemektedir (Lev. II/2). Sur duvarlarındaki benzerliklerin yanı sıra, Yukarı Zivistan kalesinden çıkarıldığı anlaşılan ve köydeki evlerde bulunan Urartu kralı *İşpuini*'ye ait çivi yazılı sütun altlıklarının⁶ yardımı ile de Aşağı Zivistan kalesi, *İşpuini* döneminde yapılmış olmalıdır.

Aşağı Zivistan kalesinin asıl önemi, Yukarı Zivistan kalesi gibi önünden geçen Ordu Yoluna ve Van kalesine gözcülük etmekten çok, çevresindeki taş ocaklarından ileri gelmektedir. Bu küçük yapının, çevresinde geniş bir alana yayılan taş ocaklarındaki işleri düzendiği sanılmaktadır. M.Ö. I. binyılında anıtsal Urartu mimarlığının seçkin örneklerini yansıtan Van ovasındaki saray, tapınak, kale duvarları ile binaların yapımında kullanılan ve oldukça sert bir yapıya sahip olan sarımtırak renkli kireçtaşı, iki büyük taş ocağı merkezinden elde edilmiştir. Bunlardan biri Toprakkale'nin 4,5 km. doğusunda yer alan Çoravanis (yeni Kavuncu) köyü yakınlarında, diğeri ise Van ovasının güneybatı ucunda bulunan Edremit ve çevresindedir⁷. Çoravanis taş ocaklarından çıkarılan kireçtaşı bloklar, Van ovasının kuzeydoğusunda yer alan kale ve yerleşim merkezlerindeki yapılar ile Toprakkale'nin (eski *Rusahini*li) tapınak ve sur duvarlarının yapımında kullanıldığı sanılmaktadır⁸.

Edremit çevresinde ise, batıda Van gölü kıyısından doğuda Köroğlu Tepesine dek yaklaşık olarak 13 km'lik bir alanı kapsayan

5 Krş. C.A. Burney - G.R. Lawson, *Anatolian Studies* 10, 1960, 177 vd.; C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 138.

6 F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften*, *Archiv für Orientforschung* 8, 1955-1957, no: 2, 3, 4 a-f.

7 Krş. *Türkiye Maden Envanteri (İllere Göre)*, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları*, No: 179, 1980, 549.

8 Toprakkale Haldi tapınağının bundan 80 yıl önceki teras duvarlarını gösteren fotoğrafta, bazalt ve kireçtaşı blokların yan yana kullanıldığı görülmektedir (krş. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II/2, 1931, 460). Bu iki taş türünün birlikte kullanılmasının nedeni, açık renkli kireçtaşının koyu renkli bazalt ile birbirine yakışıp, uyum sağlamasıdır. Öte yandan Urartu tapınaklarının hemen hepsinin ön yüzünde bazalt, görünmeyen öteki duvarlarında da kireçtaşı blokların kullanılması, bazalt taşının kireçtaşına kıyasla daha değerli bir malzeme sayıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

ve batı-güneydoğu doğrultusunda uzanan arazide, yer yer yarılmış kaya toplulukları arasında yükselen kireçtaşı yığılımları göze batar. Yöredeki mimari kalıntıların yanı sıra, içlerinde Van kalesi (eski *Tuşpa*) Zivistan ve Çavuştepe (eski *Sardurihinili*) gibi anıtsal kalelerin inşasına da malzeme sağlayan bu geniş alandaki taş ocakları ile atölyelerin en önemlileri «Edremit», «*Alniunu*», «Harapköy Tepe» «Sivekherek (Yeni Ayazpınar)», «Aşağı Zivistan» ve «Köröğlü Tepe»sidir (Lev. I).

Çavuştepe kalesinin duvarları ile anıtsal yapılarında kullanılan sert bünyeli sarımtırak kireçtaşı, Yukarı Zivistan kalesinin güneydoğusunda yer alan Köröğlü Tepesi (2294 m.) taş ocaklarından elde edilmiştir. Köröğlü Tepesinin Havasor ovasına bakan güney ve batı yamaçlarından çıkarılan taşlar, taşımaya kolaylaştıran eğimli Harami Gediği yoluyla engebesiz Havasor ovasına, buradan da 10 km. doğuda bulunan Çavuştepe kalesine taşınmıştır⁹. Köröğlü Tepesi taş ocaklarının hem taşları kesme, hem de işleme yeri olarak kullanıldığını, yontulması bitirilen 8-10 ton ağırlığındaki dikdörtgen taşlar üzerinde kesilmesi yarım kalan «V» biçimli ikiye ayırma yarıkları doğrulamaktadır.

Edremit taş ocakları ile taş atölyelerinin M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında Urartu krallığının başkentliğini yapan Van kalesindeki yapıların inşasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Van kalesinin kuzeybatı ucunda 47.00 m. X 13.00 m. boyutlarındaki dikdörtgen planlı anıtsal «*Sardur Burcu*» ya da «*Madvr Burcu*» yapısının¹⁰ taş blokları üzerine 6 kez yinelenen Akkatça çivi yazısının son tümcesinde, taşların *Alniunu* kentinden getirilerek duvarın inşa edildiği

9 O. Belli, *Aym Eser*, 82, lev. XII, res. 2.

10 C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und Jetzt* II/1, 1926, 19, 208.; aynı yaz., *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens* 1907, 61, res. 37.; C.A. Burney, *Anatolian Studies* 7, 1957, Lev. 3a.; R. Naumann, «Bemerkungen zu urartäischen Tempeln», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 53 vd, res. 4, lev. 15-16.; A. Erzen, «Van Kalesi Kazısı 1973 Çalışmaları», *Bulleten* 151, 1974, 549.; M. Korfmann «Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am burgfelsen von Van (Tuşpa) und in Kalecik», *Berytus* 25, 1977, 178 vd, 183 vd, 187 vd, 92-100, lev. XI-XV.

belirtilmektedir¹¹. Yazıda sözü edilen *Alniunu* kenti, Aşağı Zivistan kalesi ve taş ocaklarının kuş uçuşu 1 km. batısında ve Edremit'in hemen kuzey doğusunda uzanan yayvan tepe üzerinde bulunmaktadır¹². Van kalesinin 17 km. güneyinde yer alan *Alniunu* kenti ve taş atölyesinin, Van ovasından daha yüksek bir tepede bulunması, işlenen taşların eğimli araziden Van Gölüne taşınmasını kolaylaştırmıştır. Alniunu kenti, özellikle çevredeki taş ocaklarından çıkarılarak getirilen sarımtırak renkli, sert bünyeli kireçtaşlarının anıtsal yapılar ile kült merkezlerinde kullanılmak üzere işlendiği önemli bir taş atölyesidir. Kare ve dikdörtgen taşlar üzerindeki tekli ve üçlü stel yuvaları, atölyede yalnızca mimari malzemenin değil, aynı zamanda Urartu kült merkezlerinde kullanılan stel altlıklarının da hazırlandığını göstermektedir. 2 m. uzunluğundaki dikdörtgen taş blokları üzerine yan yana açılan üçlü stel yuvaları, tüm işçiliğin burada yapılıp bitirildikten sonra gerekli olan yerlere taşındığını kanıtlamaktadır. Van ve yakın çevresinde bir benzerine daha rastlanılmayan *Alniunu* kenti taş atölyesi, M.Ö. I. binyılın başlarında Urartular'ın Doğu Anadolu bölgesindeki en büyük taş atölyesidir.

Aşağı Zivistan kalesinin güneyinde bulunan çiviyazılı Hazine Piri taş kapısından, güneybatıda yükselen Harapköy Tepe'ye dek uzanan dalgalı arazi, oldukça yoğun bir kireçtaşı damarına sahiptir. Özellikle Harapköy Tepe'de (1900 m.) yükselen kireçtaşı kayalığı, çevredeki taş çıkarma yerleri ile 1 km. kuzeybatıda yer alan Alniunu taş atölyesine malzeme sağlayan taş ocaklarının merkezi durumundadır. Harapköy Tepe taş ocaklarından çıkarılan ve çeşitli nedenlerle işçilikleri tamamlanamadan bırakılan taşlar, çevrede dağınık olarak durmaktadır. Urartu krallığının yıkılmasından sonraki dönemlerde, taş ocaklarının modern yerleşim merkezlerine uzaklığının yanı sıra, arazinin engebeli oluşu ve taş çıkarıp işlemede toplu çalışmayı gerektirecek disiplinli devlet yönetiminin zayıf oluşu da, buradaki taş ocaklarının ve işçiliği yarım kalmış taş bloklarının

11 F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften, Archiv für Orientforschung* 8, 1955-1957, no. 1 a-c.; G.A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi* 1960, no. 1-3; E. Bilgiç, «Birkaç Yeni Urartu Kral Kitabesi», *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/1, 1959, 44 vd.; M. Şalvini, *Nairi e Uruatri* 1967, 13 vd.

12 Krş. O. Belli, *Aynı Eser*, Ayrıca geniş bilgi için bk. «Alniunu Kenti ve Taş Atölyesinin Keşfi», *Anadolu Araştırmaları* 8, 1982, 115 vdd.

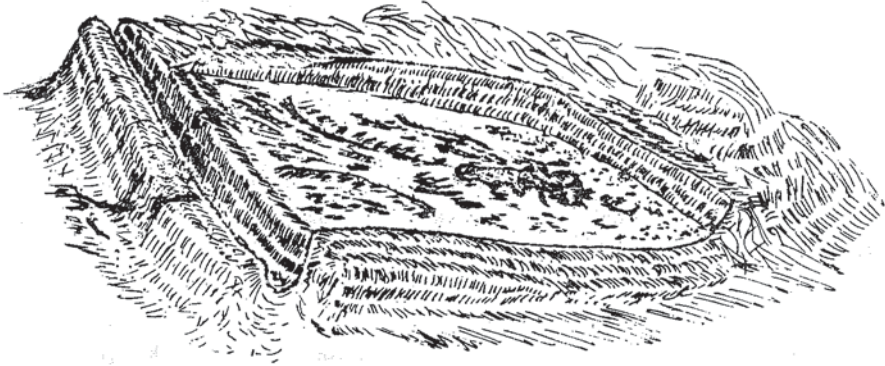
günümüze değin herhangi bir değişikliğe uğramadan kalmasını sağlamıştır¹³.

Aşağı Zivistan kalesinin yakın çevresinde ise, taş çıkarımına elverişli olan ve dağınık olarak tek başına duran kaya toplulukları yükselir. Yapısı kireçtaşından oluşan kaya yığınları üzerinde, Urartular döneminde kullanılan taş çıkartma, kesme ve yontma işlemleri kolayca izlenebilmektedir (Lev. III/1-2). Kayaların hemen hepsinde ortak olan görünüm, yüzey sivrintilerinin çekiç ve taşçı kalemi ile kabaca düzeltildiği ve kesilip çıkarılması istenen bloğun çevresinde olukların açılmış olduğudur (Lev. IV/1-2). Taşları çıkarmak amacıyla dikine ve enine açılan yarıkların içine tahta kamalar yerleştirilmiş ve su ile ıslatılan oyuktaki ağaç, genişleme basıncının etkisi altında kayada çatlak basıncının oluşmasına ve yarık açılmasına neden olmuştur¹⁴. Çevredeki gözelerden çıkan suların birleşmesiyle oluşan küçük dereler de, taş çıkarma ve ayırma işlemini oldukça kolaylaştırmıştır. Daha büyük taşların çıkarılmasında ise benzer yöntem, taşların bulunduğu yerden sökülmelerinde ve çıkarılacak taşın yan ve arka yüzlerinin taşçı kalemiyle yontulan oluklar yardımı ile ana kayadan ayrılmasında uygulanıyordu. 7-8 ton ağırlığındaki taşların çıkarılmasında açılan bu olukların kesiti «U» biçimindedir (Res. 1). Aşağı Zivistan kalesinin hemen yukarısında, 1 m.

13 M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu bölgesinde egemenliğini sürdüren Urartu krallığının görkemli yapılarındaki önemli bir özellik de, taşçı ustalarının taş ve kaya yontma işçiliğinde gösterdikleri olağanüstü başarıdır. Anıtsal Urartu yapılarında kullanılan ortalama 8-10 ton ağırlığındaki taşlar ile olağanüstü çaba gerektiren kayaları yontma işlemine, Ermeni ve Osmanlı devlet yönetimi sırasında inşa edilen yapılarda rastlanılmaz. Urartu krallığının yıkılmasından sonra, günümüzden birkaç yıl öncesine değin Doğu Anadolu bölgesinde inşa edilen yapıların taş malzemesinin yüzde seksenini, Urartu kale ve yerleşim merkezlerindeki yapılardan sökülen işlenmiş taşlar sağlıyordu. «Van kalesi», «Toprakkale», «Çavuştepe», «Edremit», «Çoravanis», «Zivistan», «Kerevanis», «Anzaf», «Hırkanis», «Soran», «Körzüt», «Muradiye», «Çaldıran», «Zernaki Tepe», «Aznavor Tepe», «Kef Kalesi» vb. Urartu kale ve yerleşim merkezlerinde tahrip edilen yapıların taşları, sözünü ettiğimiz yıkımın yalnızca birkaç örneğini oluşturur.

14 Eskiçağdan beri hemen her yerde olduğu gibi Anadolu'da da benzer teknikte taş çıkarma yöntemi için bk. B. Alkım, *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar* 1974, 18.; R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarılığı* 1975, 41.

yüksekliğinde, 2.30 m. genişliğinde ve 3.10 m. uzunluğunda büyük bir kaya parçasından, 1 m. genişliğinde ve 1.80 m. uzunluğunda dikdörtgen biçimli taşın nasıl çıkarılmış olduğu, yeniden çıkarılacak taş için de dar kenara 8 cm. derinliğinde ve 12 cm. genişliğinde ayırıcı olukçuğun nasıl hazırlandığı açık bir şekilde görülmektedir (Lev. V/1-2). Taş çıkarma tekniğinin çeşitli evrelerini yansıtan bu örnek, M.Ö. II. binyılında Hitit başkenti *Boğazköy*'ün içinde yer alan *Nişantepe* taş ocağında çıkarılmasına başlanmasına karşın çatlaklar nedeniyle bitirilemeyen taş ile *Yesemek* taş ocağında benzer teknikte çıkarılan dikdörtgen biçimli taşlara ve yeniden çıkarmak amacıyla kaya yüzeyine açılan oyukçuklarla büyük bir benzerlik göstermektedir¹⁵.

Res. 1

Aşağı Zivistan kalesinin 250 m. güneyinde yükselen yayvan tepenin batı eteğinde ve Cura deresinin ikiye ayırdığı küçük vadinin doğu yamacı üzerinde, büyük bir kaya parçasına oyulmuş kaya nişi bulunmaktadır. Çevresinde dağınık olarak duran taş ve kaya yığınları, nişin öteki kaya parçalarından ayırdedilmesini engellemekte-

15 B. Alkım, *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar* 1974, 3, 10, res. 10, 35-37; R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı* 1975, 41, res. 18.

dir¹⁶ (Lev. VI/1-2). Köylüler tarafından «*Hazine Piri Kapısı*» olarak adlandırılan dikdörtgen biçimli kaya nişi, define bulmak amacıyla tahrip edilmek istenmiştir¹⁷ (Lev. VII/1-2).

Kaynaklardan çıkan suların birleşmesiyle oluşan Cura deresi, kaya nişinin batı eteğindeki vadi içinden kuzeyde bulunan Zivistan köyüne doğru akmaktadır. Cura deresinin suyundan, Urartular döneminde çevredeki taş ocaklarından çıkarılan blokların işlenmesinde yararlanıldığı gibi, köye doğru teraslar şeklinde inen ve aşağıdan geçen «Şamram Kanalı»nın sulayamadığı bağ ve meyve bahçelerinin sulanmasında da yararlanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Geniş ve kademeli teraslar, Urartu kralı *Menua*'nın kızı *Tariria* için Şamram Kanalı'nın geçtiği «Kadembastı» mevkiinde yaptırdığı sarayın¹⁸ eteğinde düzenlenen teraslar ile benzerlik göstermektedir. Hazine Piri kaya nişindeki yazıttan da anlaşılacağı gibi, bağ ve meyve bahçesi için düzenlenen yapay teraslar, *İşpuni* döneminde yapılmış olmalıdır.

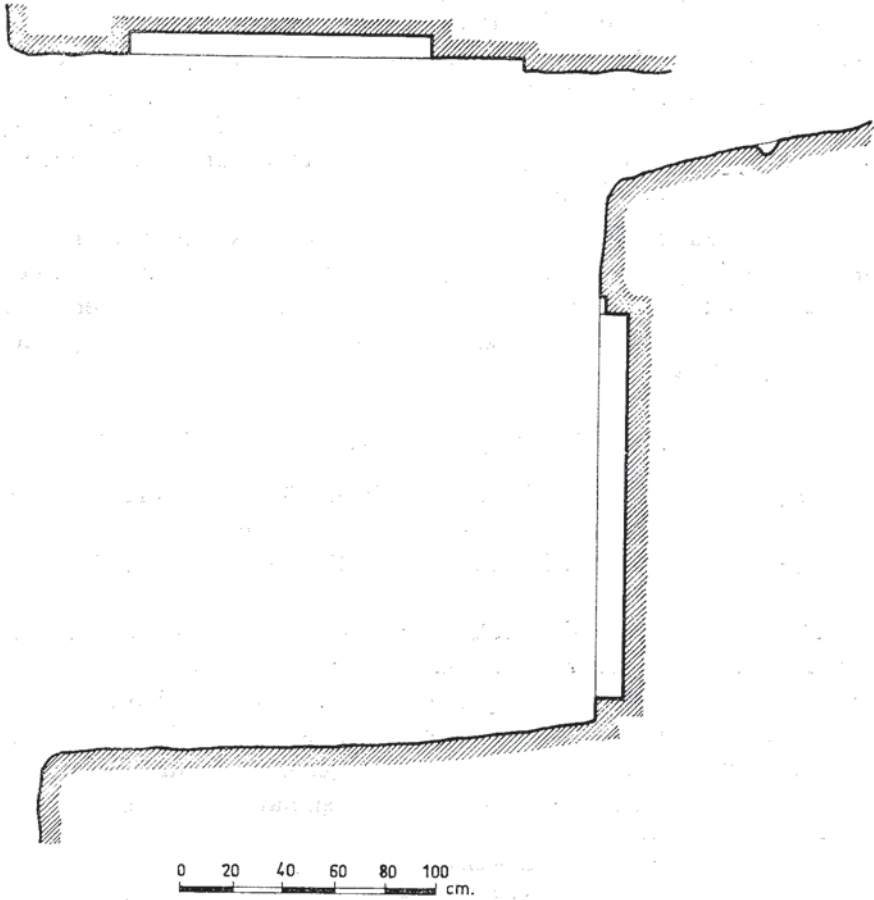
6.40 m. uzunluğunda, 5.90 m. genişliğinde ve ortalama 2.80 m. yüksekliğindeki kaya parçasının batı yüzünün yontulması ile niş ve önündeki küçük platform elde edilmiştir. Çevresindeki taşların en büyüğü olan ve tek başına duran sarımtırak renkli, oldukça sert yapıya sahip kireçtaşı kaya parçasının, yüzey sivrintilerinin de çekiç ve taşçı kalemi ile düzeltildiği izlenmektedir. Nişin üst kısmında 2.10 m. uzunluğunda ve ortalama 0.8 m. derinliğinde kayaya açılan yayvan «S» şeklindeki oyuk, kar ve yağmur sularının kayanın eğimli olan kuzey kısmından akmasını sağlamak için yapılmıştır.

16 Taş kapının ilk fotoğrafı 1945 yılında Faiz Demiroğlu tarafından çekilmişse de, yazarın hazırlamış olduğu Van Tarihi adlı 7 ciltlik monografi yayınlanmadığı için, kaya kapısının varlığı bilim dünyasına tanıtılmamıştır. Ancak 1977 yılında Edremit-Zivistan taş ocakları ve atölyesinde yaptığımız yüzey araştırması sırasında çiviyazılı kaya nişini saptadık.

17 İçinde yaşlı kadının hazinesin bulunduğu inanan ve «*Yaşlı Kadının Hazine Kapısı*» olarak da adlandırılan kaya nişinin önce güney köşesi kazılmış, burada birşey bulamayan köylüler daha sonra kapının ön yüzüne delik açarak dinamit yerleştirmişlerdir. Ancak patlatılan dinamit, yalnızca kapının ön yüzünde ve çiviyazısının altında hasar meydana getirmiştir.

18 F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften, Archiv für Orientforschung* 8, 1955-1957, no. 40.; C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 142.

mıştır (Res. 2). Su birikintilerinin kışın donarak kayayı parçalamasını önlemek amacıyla açılan benzer su akıtma oluklarına, Yeşilalıç kaya nişinin üstünde¹⁹ ve diğer Urartu kaya mimarisinde de rastlanılmaktadır²⁰.

Res. 2

19 V. Sevin - O. Belli, «Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi», *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-1977, 375, res. 1.

20 Krş. W. Kleiss, *Ist.Mitt* 18, 1968, res. 7.; aynı yaz., *AMI N.F* 6, 1973, 375, res. 1.

Kayanın düzeltilmesiyle elde edilen 2.20 m. derinliğindeki küçük platform ve çevresinde, ne Meherkapı'da bulunan kurban nişine²¹, ne de anıtsal Yeşilalç nişine ulaşan kaya basamakları ile taş stel yuvalarına rastlanmaz²². Niş tek basamaklı bir çerçeve ile çevrilmek istenmişse de, güney dış çerçeve, nişin kuzey kenarındaki iç çerçeve ile birleştirilmiştir (Res. 2). Bu tür uygulamanın nedenini anlamak güçtür. Ancak kaya yüzeyinin nişi çevreleyen dişli çerçeveler yapmaya yetersiz olmasının yanı sıra, M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Yeşilalç ve Meherkapı gibi dişli çerçeveli nişlerin ilk örneğini yansıtmış olması da, bu tür başarısız uygulamaya neden olarak gösterilebilir.

Tek basamaklı nişin yüzü, Meherkapı ve Yeşilalç kaya nişlerinin yüzü gibi güney yönüne²³ değil, batıya bakmaktadır. Orta çerçevenin eksikliği ile Meherkapı ve Yeşilalç kaya nişlerinden ayrılan Hazine Piri Kapısının yüksekliği, Meherkapı'dan 2,5, Yeşilalç'tan ise 3 kat daha küçüktür :

	<i>Hazine Piri Kapısı</i>	<i>Meherkapı</i>	<i>Yeşilalç</i>
Dış çerçeve :	1.68 X 1.53 m.	4.10 X 2.61 m.	5.10 X 2.40 m.
Orta çerçeve :	—————	3.85 X 2.13 m.	4.80 X 1.80 m.
İç çerçeve :	1.50 X 1.18 m.	3.59 X 1.70 m.	4.60 X 1.20 m.

Eski Doğu uygarlıklarından Urartulara özgü bir özellik gibi görünen²⁴ kapı şeklindeki bu nişlerin²⁵, Urartu dinsel inanışına göre kayalık içine açılan kapıları yansıtmış olabileceği ve buradan tanrıların çıkacaklarına inanılmış olması varsayılmaktadır²⁶. Eskiçağdan günümüze değin varlığını sürdüren geleneksel kültürlerin aracılığı ile benzer inanç canlı bir şekilde yaşamaktadır. Örneğin halk

21 C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II/1, 1926, 157.

22 V. Sevin - O. Belli, *Aynı Eser*, 372 vd, res. 2, lev. IV/3; V/3; VII/1-2.

23 Krs. V. Sevin - O. Belli, *Aynı Eser*, 369.

24 Th. Beran, Urartu, H. Schmökel, *Kulturgeschichte des Alten Orient* 1961, 634.

25 U. Seidl, «Torschützende Genien in Urartu», *AMI N.F* 7, 1974, 116.

26 Geniş bilgi için bk. B.B. Piotrovskii, *Vanskoie Tsartvo (Urartu)* 1959, 225.; A. Goetze, *Kleinasien* 1957, 197.; T. Tarhan - V. Sevin, «Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağını», *Belleten* 155, 1975, 395 vdd.

arasında «Kör Kapı», «Yalancı Kapı» ya da «Taş Kapı» olarak adlandırılan²⁷ ünlü Meherkapı, Yeşilalıç ve Hazine Piri kaya anıtlarının, Hıristiyan ve Türk-İslâm efsanelerine göre kutsal günlerde açıldığı ve içlerinde hazine bulunduğu hâlâ inanılmış olduğudur²⁸.

Dikdörtgen biçimli Yeşilalıç ve Meherkapı kaya nişleri, M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreği içinde Urartu kralı *İşpuini* ve oğlu *Menua*'nın ortak krallıkları döneminde yapılmıştır²⁹. Her iki kaya nişi de, Urartu krallığının resmi devlet kültü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ancak yazıtından da anlaşılacağı gibi, Hazine Piri kaya nişi, I. *Sarduri* oğlu *İşpuini* (M.Ö. 830-810) döneminde yapılmıştır. Dolayısıyla Hazine Piri kaya kapısı, Yeşilalıç ve Meherkapı kaya nişinden daha önce yapılmış olduğundan, dişli çerçevelerle çevrelenen dikdörtgen biçimli kaya nişlerinin şu anda en eski örneğini yansıtmaktadır. Her ne kadar Hazine Piri kaya nişini çevreleyen dış çerçeve başarısız uygulanmışsa da, daha sonra yapılan Yeşilalıç ve Meherkapı kaya nişindeki dişli çerçeveler oldukça başarılı uygulanarak özgül şeklini almıştır.

Hazine Piri anıtı, sadece bir yazıtın yazılabilmesi için hazırlanmış bir *tabula ansata* olmaması ve teknik yönden kaya nişlerinin bir öncüsü olarak belirmesine karşın, üzerindeki yazıtın içeriği açısından, Meherkapı ve Yeşilalıç 'kapı'larından ayrılmaktadır. Bunların her ikisinde de, tanrılar için yapılan kurbanların düzenlenmesine ilişkin, uzun sayılabilecek metinler bulunmasına karşılık, sadece dört satırdan oluşan bu yazıtta, kralın, profan karakterli bir eyleminden söz edilmektedir.

Yazıt, 150 cm. yüksekliğindeki düzeltilmiş iç yüzeyin oldukça yukarı kısmına, küçük işaretlerle yazılmıştır. Dört satırının toplam yüksekliği ancak 15 cm. olan yazıtın üst tarafında 32 cm., alt tarafında ise 103 cm. kadar boş bir alan kalmıştır. Yazıt hava etkileriyle son derecede tahrib olmuş durumdadır. Yüzeyde meydana gelmiş aşınma ve kar ve yağmur sularının açtığı oyuklar yüzünden, işaretleri özellikle yakından seçebilmek çok güçtür. Aynı nedenlerle latexle

27 T. Tarhan - V. Sevin, *Aynı Eser*, 395 vd.; V. Sevin - O. Belli, *Aynı Eser*, 370.

28 V. Sevin - O. Belli, *Aynı Eser*, 370.

29 Geniş bilgi için krsş. V. Sevin - O. Belli, *Aynı Eser*, 371. dipnot 21.

yaptığımız estampaaj denemeleri de başarılı olmamıştır. Ancak fotoğrafla, yazıtın uygun açıdan ışık aldığı zamanlarda iyi sonuç alınabilmektedir.

Hava etkilerinin yanı sıra, yüzyıllar boyu insan eliyle yapılmış tahribatın izlerini de yazıtta görmek mümkündür. Cumhuriyet öncesi dönemde yazıtın üzerine, işaretleri bozacak biçimde bir haç kazınmış, çeşitli zamanlarda ise, nişin iç kısmının değişik yerleri, hazine aramak amacı ile küsküyle delinmiş, nihayet, 1945 yılından sonra, bir deliğe yerleştirilen dinamit lokumunun patlatılması sonucu, anıt büyük tahrip görmüştür. Bu son tahribatın tarihini 1945 yılından daha yakına koymamızın nedeni, o yıl çekilmiş bir fotoğrafta (Lev. VII/1) nişin, henüz oldukça sağlam görünmesidir (krş. dipnot 16).

Res. 3

Yazıtın çeviriyazısı şöyledir (krş. Lev. VIII/1, IX/1; kopya için bk. res. 3).

- 1 *mİş-pu-u-i-ni-še mdSar,-du-ri-hi-ni-še*
- 2 *i-ni sišul-ú-di-e te-e-ru-ni*
- 3 *sišza-a-ri-e te-e-ru-ú-ni*
- 4 *e-ú-ri-i-e te-ru-ni i-ni DUB-te*

Orthografik ve syntaktik özelliklerine aşağıda değineceğimiz bu metni şu şekilde çevirmek mümkündür :

- 1 *Sarduri* oğlu *Išpuini*
bu bağı kurdu,
- 3 (bu) meyva bahçesini kurdu,
«Efendi»ye bu yazıtı yap(tır)dı.

Orthografik özellikler : Satır 2'de görülen *sⁱul-ú-di-e* formundaki -ú- vokali fazlalığı, bildiğimiz kadarıyla, ilk defa bu yazıtta belgelenmektedir³⁰. Satır 2, 3 ve 4'te geçen *teruni* fiilinin yazılışları da dikkati çekmektedir. Bunlar, en kisasından, -e- ve -ú- vokallerinin araya sokulması ile yapılan en uzununa kadar, mümkün olan bütün yazılış biçimlerini yansıtmaktadır. Aynı fiilin *te-e-ru-ú-bi* ve *te-e-ru-bi* yazılışları bilinmekteyse de, 3 ncü tekil şahıs eki ile kullanılmış olan uzun yazılışlara da yine ilk kez bu yazıtta rastlanmaktadır³¹.

Syntaktik özellikler : Satır 4'te bulunan cümlenin transitiv olan fiili, cümlenin iki nesnesi arasında yer almaktadır. Bu, genel kural olarak bilinen, transitiva'nın objekt'ten sonra gelmesi prensibine³² aykırıdır. Urartu yazıtlarında çok geçen *teru-* transitiv'i ile yapılan cümleler³³ incelendiğinde, anlaşılmaktadır ki, fiil, değişik kasuslarda iki objekt varsa, bunların arasına yerleştirilmektedir.

İçerikteki özellikler : Son satırda bulunan *ewri-* «bey, efendi, hükümdar» ismi, tüm yazıtlarda tanrı *Ḫaldi*'nin epithet'i olarak geçmektedir. İlk kez burada³⁴ tek başına belgelenen bu adın, tanrı *Ḫaldi*'nin yerini tuttuğu düşünülebilir. Ancak, Hur dilinde aynı anlama gelen *ewri-/ibri-*'nin *Tešup* için ve onun yerine kullanıldığı göz önüne alınacak olursa³⁵, Hazine Piri yazıtının yaptırıldığı dönemde, henüz *Ḫaldi*'nin baş tanrı olmadığı ve eski geleneklere bağlı kalınarak *Tešup/Teišeba*'nın kastedilmiş olduğu da varsayılabilir.

30 V.A. Gvachariya, *Slovarı-Simfoniya Urartskogo Yazıyika* 1963, 163-164.

31 V.A. Gvachariya, *a.g.e.*, 457.

32 G.A. Melikisvili, *Die urartaeische Sprache* 1971, 73.

33 F.W. König, *Handbuch der chaldischen Inschriften II* 1957, s.v. *teru-*, 204.

34 V.A. Gvachariya, *a.g.e.*, 346-349.

35 E. Laroche, *Glossaire de la langue hourrite (Ier Partie)* 1978, 86-87.

— Zusammenfassung —

**DIE INSCHRIFT VON HAZİNE PİRİ KAPISI UND DIE
STEINBRÜCHE UM DER BURG VON NIEDER-ZIWISTAN**

Oktaç BELLİ und Ali M. DİNÇOL

In der Umgebung von einer zweiten kleineren, urartaesischen Burg an dem Dorf Ziwistan (heute Elmalı), 12 km südlich von Van, verbreiten sich urartaesische Steinbrüche, welche, wie die zweite Festung von Nieder-Ziwistan die Aufmerksamkeit der Forscher entgangen sind.

In einem Landstrich, der sich 13 km von Edremit bis Koroğlu Tepesi erstreckt, befinden sich mehrere Steinbrüche in «Edremit», *Alniunu*, «Harapköy Tepe», «Sivekherek», «Nieder-Ziwistan» und «Koroğlu Tepesi», die für die Bebauung der wichtigen Festungen wie *Tuşpa*, Ziwistan und *Sardurihinili* Material verschafft haben sollen.

Auf der östlichen Seite des Tales des Baches Cura, 250 m südlich der zweiten Burg, wurde 1977 auf einer Forschungsreise eine Felsnische festgestellt (eigentlich zum zweiten Male; ein Geschichtelehrer aus Van hatte sie schon 1945 photographiert), die durch Bearbeitung eines grossen Blockes des gewachsenen Felsen zustande gekommen war, welche unter den Einheimischen als Hazine Piri Kapısı, d.h. das Tor des Schatzgreisen bekannt ist.

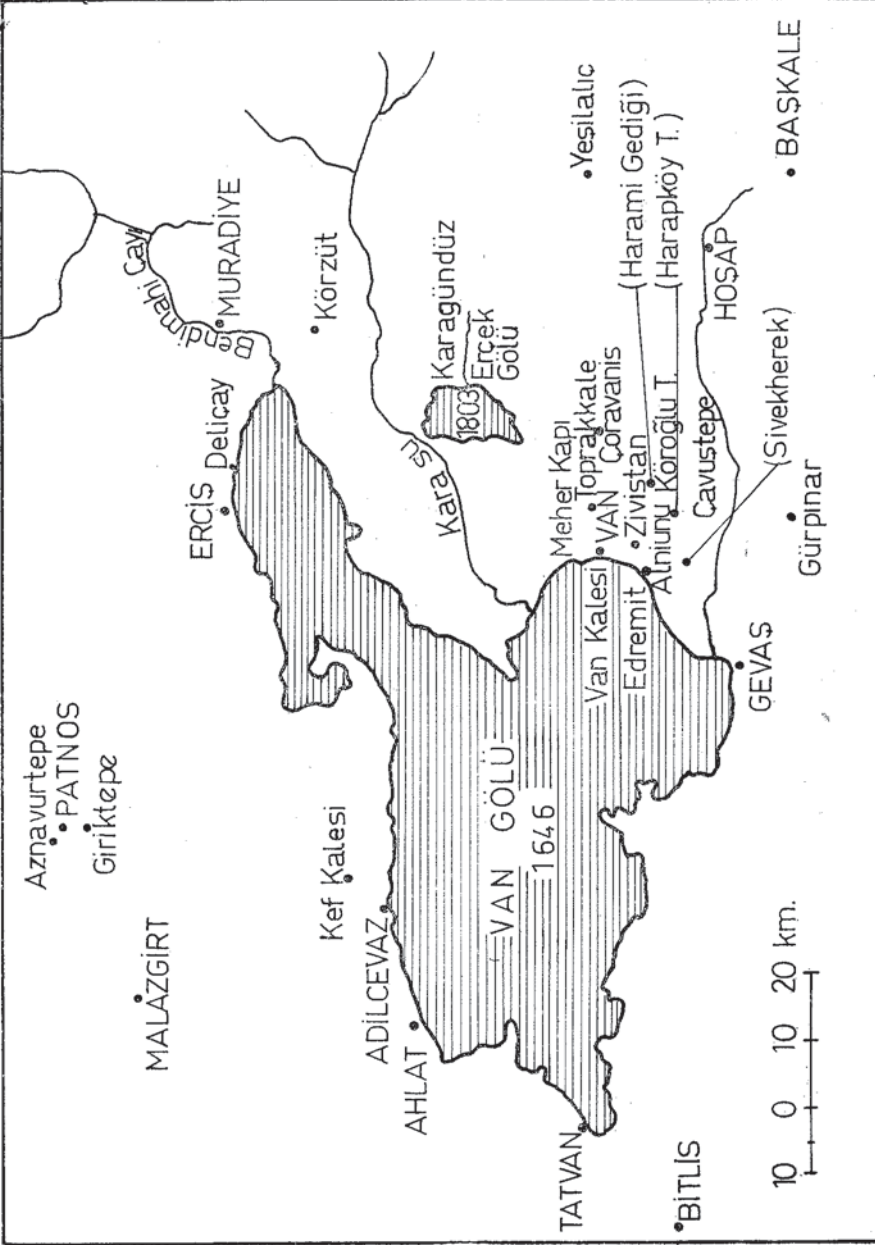
Die mit einer vierzeiligen Inschrift versehene Fassade der Nische ist nach Westen gerichtet. Die aus dem gleichen Felsen gemeisselte, kleine Plattform davor weist weder Opfernische, noch Dübellocher für Stelen auf. Obwohl anscheinend eine einstufige Umrahmung der Nische beabsichtigt worden war, wurde die südliche aussere Kante mit der nördlichen inneren Kante verbunden. Dieser Fehlplanung liegt zweifelsohne die Unerfahrenheit der Steinmetze in Gestaltung der Risalitrahmen noch im 9. Jhdt. von Chr. zugrun-

de. Dieses Monument ist das früheste Beispiel der rechteckigen Felsnischen, die mit Risaliten umrahmt sind, und ist deshalb aus rein technischem Gesichtspunkt als Vorläufer der Meher Kapı und Yeşilalıç-Nischen zu betrachten, obwohl hier, im Gegensatz zu den oben genannten, auf der Inschrift nur profane Taetigkeiten des Königs *Sarduri*, des Sohnes des *Işpuini* erwahnt werden.

Die Inschrift, sowie die Nische selbst, weissen keine meisterhafte Steinarbeit auf. Die schwer lesbare Inschrift scheint sowohl unter natürlichen, als auch menschlichen Zerstörungen sehr gelitten zu haben.

Mehrere Pleneschreibungen, von denen manche bisher nicht belegt sind, kommen in der Inschrift vor. Eine syntaktische Besonderheit, die in Saetzen mit dem Verbum *teru-* auch anderswo zu treffen ist, ist die Stellung des Praedikats (*teruni*) zwischen den Dativ- und Akkusativobjekten in der Zeile 4. Die allgemeine Regel, wonach die Transitiva nach dem Objekt des Satzes kommen, wird wahrscheinlich geandert, wenn in einem Satz zwei Objekte in verschiedenen Faellen gebraucht werden.

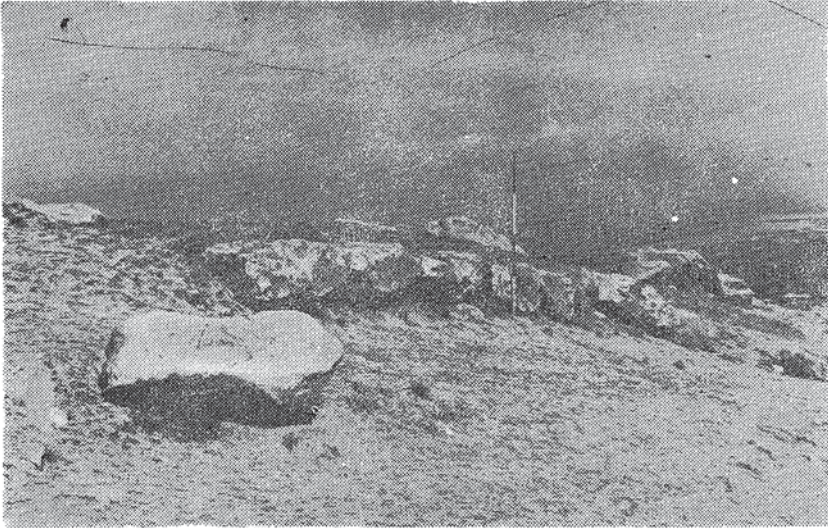
Das Substantiv *ewri-* kommt in dieser Inschrift zum ersten Male nicht in Verbindung von *Haldi*, wie bisher ausnahmslos bezeugt wird, was dafür sprechen könnte, dass es hier den Gottesnamen ersetzt. Die hurritische Anwendung desselben Wortes *ewri- / ibri-* anstelle des Namen des Wettergottes legt auch die Möglichkeit nahe, dass damit in dieser frühen Periode, in der *Haldi* vielleicht noch nicht zum Hauptgott des Staatspantheons gefördert war, wie im hurritischen Kontext, der Wettergott *Teišeba* gemeint wurde.

Harita 1- Van ovasındaki taş ocakları ile giviyazlı kaya kaplıları.

1- Aşağı Zivistan kalesi duvarı, kuzeydoğudan.

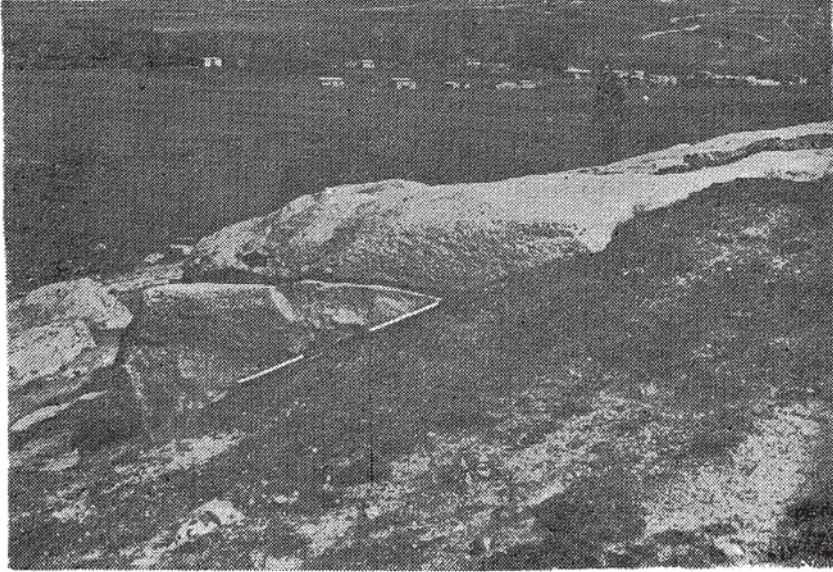
2- Aşağı Zivistan kalesinin bastiyonsuz doğu duvarı.

1- Aşağı Zivistan taş ocağı; yüzeyleri düzleştirilmiş doğal kireçtaşı yığınları.
(Taş kesme tekniğinin I. evresi).

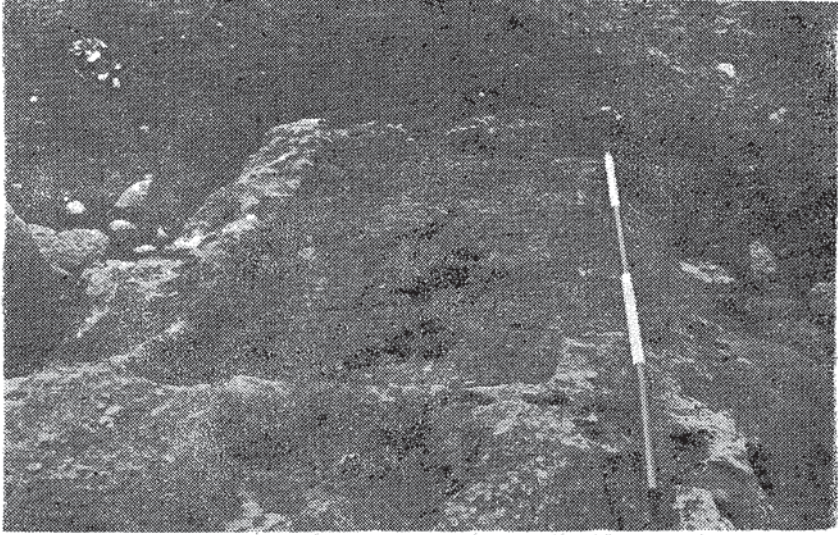
2- Aşağı Zivistan taş ocağı; taş kesme tekniğinin I. evresi.

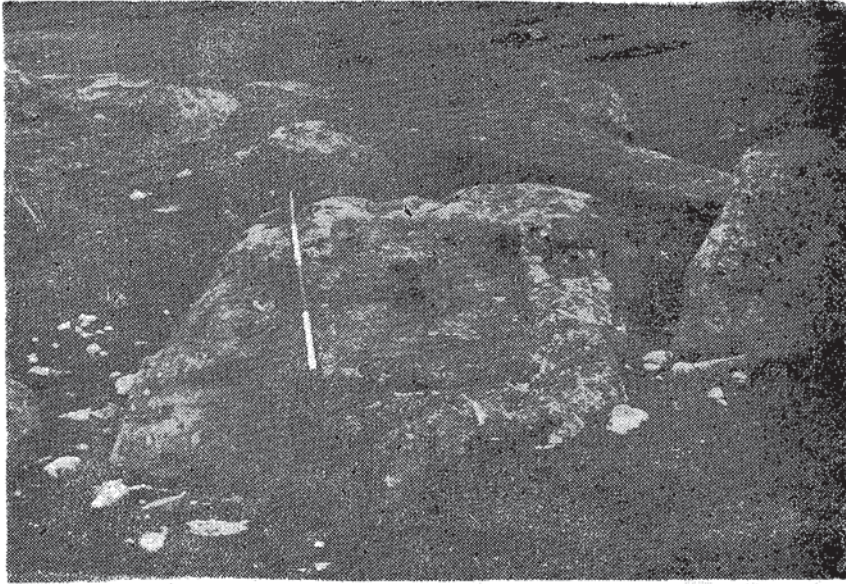
1- Aşağı Zivistan taş ocağı; yüzeyleri düzleştirilmiş kireçtaşı kayalığı.
(Taş kesme tekniğinin I. evresi).

2- Aşağı Zivistan taş ocağı; taş kesme tekniğinin I. evresi.

1- Kaya parçasından çıkarılan taşın bıraktığı teknemsi boşluk; taş çıkarma tekniğinin II. evresi.

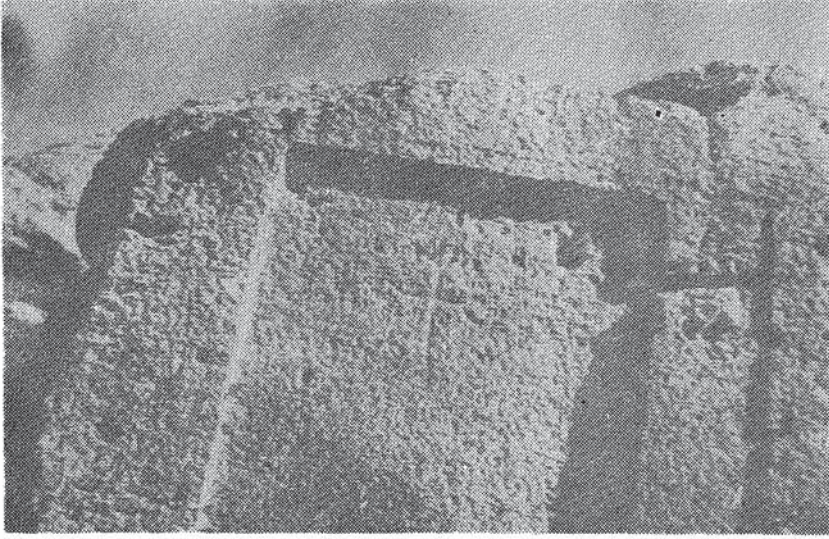
2- Kaya parçası üzerine açılan olukçuk; taş çıkarma tekniğinin II. evresi.

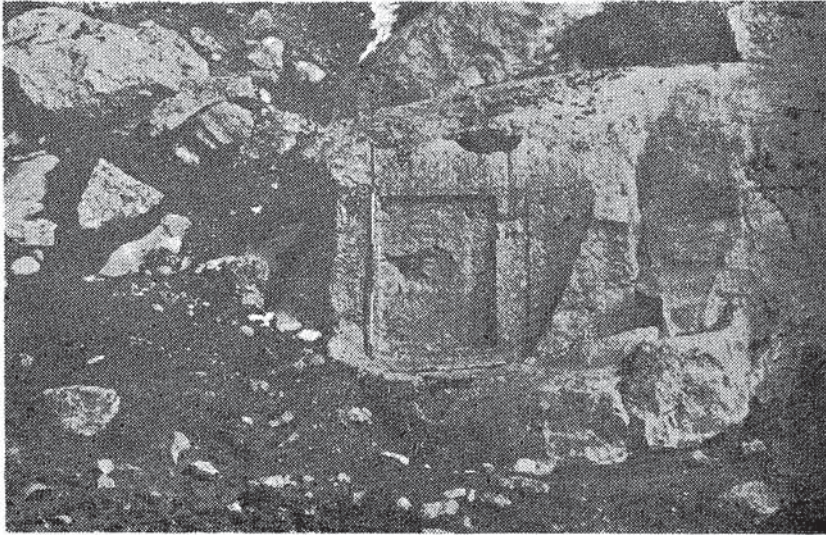
1- Cura deresinin doğu yamacı üzerindeki Hazine Piri kaya nişi.

2- Taş ve kaya yığınları arasındaki Hazine Piri kaya nişi, batıdan.

1- Hazine Piri kapısının tahrip edilmeden önce çekilen fotoğrafı.

2- Hazine Piri kapısının tahripten sonraki durumu.

1- Hazine Piri kapısının önyüz görünümü.

1- Hazine Piri kapısındaki 4 satırlık çiviyazıtı.